

Osobní a reflexivní posesiva v češtině ve srovnání s ruštinou

Anja Několužko

Východisko: srovnávání použití zájmen v paralelních (EN↔CZ ↔RU) datech

Co ukázal korpus?

PCEDT-R

(Prague English-Czech-Russian corpus)

- texty z PCEDT [Hajič aj., 2012] přeložené do ruštiny
- sentence-aligned, word-aligned (automaticky + ruční kontroly)

	angličtina	čeština	ruština
texty		50	
věty		1,078	
tokens	26,560	25,477	25,396
Osobní posesivní zájmena	238	106	120
Reflexivní posesivní zájmena	-	91	85
Morfologická a syntaktická anotace, koreference, elipsa, ...	yes	yes	no (planned)

Co ukázal korpus?

Anglicko-český paralelní korpus (PCEDT)

EN\CS	Aligned									Not aligned			Total
	pers	zero	poss	refl	poss	refl	demon	noun	other	no poss	pleo	reword	
pers	49	190	3			1	21	18	7	46	29	16	334
poss	2	1	94		80	2		6	1			4	236
refl						3			8				11
Total	51	191	97		80	6	21	24	16	46	29	20	581

EN: As a result of *their* illness, they lost \$1.8 million in wages and earnings.

CS: V důsledku — nemoci přišli na mzdách a výdělcích o 1.8 milionu dolarů.

Motivace

- mnoho drobných rozdílů, pro jejichž vysvětlení by pomohlo srovnání s jiným slovanským jazykem
 - ruština
- geneticky a typologicky příbuzná
- v obou jazycích existují nezávislé podrobné analýzy

Motivace

- pravidla použití osobních a posesivních reflexiv jsou podobná, ale neidentická

RU: *У каждого ученого есть своя библиотека.*

CS: *Každý vědec má *svou/vlastní knihovnu.*

Angličtina → čeština a ruština

238	poss	refl-poss (<i>svůj</i>)	vnější posezor		žádný	
			NP, DemPron, PersPron, zeros	ExtPoss, RelPron	no-poss	reword
čeština	92	80 72%	6	6	39	15 23%
ruština	112 82%	83	5	3	25	10 15%

Angličtina → čeština a ruština

238 anglických posesiv	poss	refl-poss (<i>svoj</i>)	vnější posezor		žádný	
			NP, DemPron, PersPron, zeros	ExtPoss, RelPron	no-poss	reword
čeština	92	> 80	6	6	39	15
ruština	112	> 83	5	3	25	10

Možnost vynechat (OPT)

		vyjádřen OPT	nevyjádřen OPT	celkem OPT	celkem
čeština	refl_poss	27	13	50	238
	poss	10			
ruština	refl_poss	36	2	54	
	poss	16			

Překlady a originály

	poss	refl_poss
Anglické originály (PCEDT-R)	238 (poss)	
České překlady (PCEDT-R)	92	80
České originály (PDT)	65	45
Ruské překlady (PCEDT-R)	112	83
Ruské originály (RTB)	104	93

свой

svůj

Aspekty srovnání

- syntaktická pravidla použití reflexivních posesiv (přímý a nepřímý pád antecedentu, použití v nominativu, vnořené predikace, faktor životnosti, ...)
- funkce a významy reflexivních posesiv
- konkurence osobních a reflexivních posesiv
- možnost vynechání reflexivních posesiv

- **Václav Svoboda** (1880)

referenční vztáženost “svůj” v různých typech vět

- **Jan Gebauer** (1890)

“Zájmenem tímto přivlastňuje se tomu, kdo je spolu podmětem děje. Např. *Já mám svůj rozum.*”;
Slyším tě zpívat svou oblíbenou píseň (dvojí význam)

- **Fr. Trávníček** (1951)

Slyším tě zpívat svou oblíbenou píseň, také v překladu Gebauerovy mluvnice

- **Fr. Daneš – K. Hausenblas** (1962), **Fr. Daneš** (1985)

konkurence PosR↔Pos: syntaktické, sémantické (nositel děje místo subjekt), pragmatické (úhel pohledu, protiklady, nespisovnost) tendence

- **M. Bílý** (1981)

transformační pravidla nestačí → vysvětlení pomocí FSP, srovnání s ru. a angl.

- **J. Panevová** (1980, 1986);

část reflexivní pronominalizace (vedle se), užívá teorie sém. pádů (agens//subj.)

- **E. Hajičová – J. Panevová – P. Sgall** (1985, 2002);

- **M. Dočekal** (2000)

zobecňující přehled

- **S. Čmejrková** (1998, 2002, 2003, 2005, 2006, 2011);

metody diskurzivní analýzy, posouvá výzkum do pragmatiky, rysy empatie a distance (< Yokoyama, Klenin)

Zdroje – čeština

- M. Bílý, *Intrasentential Pronominalization and Functional Sentence Perspective (in Czech, Russian, and English)*, Lund Slavonic Monographs, Slaviska Institutionen, Lund 1981.
- S. Čmejrková, *Syntactic and discourse aspects of reflexivization in Czech: The case of the reflexive pronoun svůj*, in: E. Hajičová (ed.), *Issues of Valency and Meaning. Studies in Honour of Jarmila Panevová*, Karolinum, Praha 1998, s. 75–87;
- S. Čmejrková, *Gramatika a pragmatika*, in: Z. Hladká, P. Karlík (eds.), *Univerzália a specifika 4*, Praha 2002, s. 59–69.
- S. Čmejrková, *Osudy zvrtného posesivního zájmena svůj*. NŘ, 86 (2003), 4, pp. 181-205
- Fr. Daneš. *Věta a text – studie ze syntaxe spisovné češtiny*, 1985
- M. Dočekal, *Posesivní reflexivum v bohemistice*, in: *Sborník prací FF Brněnské univerzity. Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis A 48*, Brno 2000, s. 47–59.
- E. Hajičová, J. Panevová, P. Sgall, *Coreference in the grammar and in the text*, PBML 44, 1985, s. 3–22.
- E. Hajičová, J. Panevová, P. Sgall, *K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu (2. část)*, SaS 63, 2002, s. 241–262.
- J. Gebauer, *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*, Praha 1890, s. 86.
- J. Gebauer, V. Ertl, *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*, Praha 1926, s. 143.
- Grepl, M. - Karlík, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- Grepl, M. - Karlík, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
- *Mluvnice češtiny III*; 1987:699
- J. Panevová, *K voprosu o reflexivnoj pronominalizacii v češskom jazyke*, *Linguistische Arbeitsberichte 54/56*, Leipzig 1986, s. 44–56.
- J. Panevová, *Formy a funkce ve stavbě české věty*, Academia, Praha 1980.
- P. Piřha, *Posesivní vztah v češtině*, Praha 1992.
- *Příruční mluvnice češtiny*, Praha 1995, s. 290.
- F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1951, s. 757.
- V. Svoboda, *Rozprava o užívání osobných, přisvojovacích a zvrtných náměstek v souvětích zkrácených*, *Časopis Českého muzea 54*, Praha 1880, s. 124–142, 301–343.

o ruštině

- **A. M. Peškovskij (1938)**

základní pravidlo, věty s vloženou predikací, “peshkovsky sentences”

- **A. Timberlake (1980)**

případy nekanonické kontroly, nepřímé pády

- **G. Rappoport (1986)**

případy nekanonické kontroly, nepřímé pády

- **O. Yokoyama (1980), T. Klenin (1976)**

pragmatický přístup, rysy empatie a distance, existenční pole mluvčího

- **J. Padučeva (1983, 1985)**

konkurence PosR ↔ Pos, významy „svůj“ aj.

- **Fed'ko E. (2007)**

případy nekanonické kontroly

- **M. Brykina (2005, 2009);**

část reflexivní pronominalizace (vedle „se“), užívá teorie sém. pádů (agens//subj.)

Zdroje – ruština

- M. Bílý, *Intrasentential Pronominalization and Functional Sentence Perspective (in Czech, Russian, and English)*, Lund Slavonic Monographs, Slaviska Institutionen, Lund 1981.
- Brykina, M. (2005), *Types of constructions with an external possessor in Russian*. [Tipy konstrukcij s vneshnim possessorom v rusckom jazyke.] *Computational Linguistics and Intellectual Technologies: Proceedings of the International Conference “Dialogue 2005”* [Komp’yuternaya Lingvistika i Intellektual’nye Tekhnologii: Trudy Mezhdunarodnoy Konferentsii “Dialog 2005”].
- Brykina, M. (2009), *Coding the possessivity (corpus-based study of Russian)* [Jazykovyje sposoby kodirovanija possessivnosti (na materiale korpusnogo issledovanija rusckogo jazyka)]. Ph.D. thesis, Moscow.
- Fed’ko E. (2007), *Non-canonical control of the reflexive pronoun in Russian* [Nekanonicheski kontrol refleksivnogo mestoimenija v rusckom jazyke], Master Thesis, MSU, Moscow.
- Paducheva E. (1983). *Vozvratnoje mestoimenije s kosvennym antecedentom i semantika refleksivnosti*. *Semiotika i informatika*, nr. 21, 3-33.
- Paducheva E. (1985). *Vyskazyvanije i jeho sootnesennost s dejstvitelnostju (referencialnyje aspekty semantiki mestoimenij)*, Moscow: Nauka.
- A. M. Peškovskij, *Rusckij sintaksis v naučnom osveščeenii*, 7. vyd., Moskva 1938
- Rappoport G. 1986. *On Anaphor Binding in Russian*. // *Natural Language and Linguistic Theory*. No4. Pp. 97-120.
- Podlesskaya, Vera I., Rakhilina, Ekaterina V. 1999. *External Possession, Reflexivization and Body Parts in Russian*. // Payne D. L., Barshi I. (eds.) 1999. Pp. 505-521.
- R. Růžička, *Reflexive oder nichtreflexive Pronominalisierung im modernen Russischen u. anderen slawischen Sprachen der Gegenwart*, *Zeitschrift für Slawistik* 17, 1973, s. 636–779;
- Timberlake A. 1980. *Oblique control of Russian reflexivization*. // C. Chvany, R. Brecht (eds.) *Morphosyntax in Slavic*. Columbus (Ohio): Slavica. Pp. 235-259.
- O. T. Yokoyama, *Studies in Russian Functional Syntax*, in: *Harvard Studies in Syntax and Semantics III*, Harvard 1980, s. 451–773;
- O. T. Yokoyama, E. Klenin, *The semantics of optional rules: Russian personal and reflexive possessives*, in: *Sound, Sign, and Meaning*, Ann Arbor 1976, s. 249–267.

Syntax

- Omezení pro použití v nominativu
- Jednoduchá věta – koreference s podmětem v č. i ru.

Karel otevřel svou skříň. (JPa 1986)

- Koreference s antecedentem v jiných pádech je v původním významu omezená na některé predikáty

Ему тошно от своей беспомощности. [dosl. *Je mu špatně ze *své bezmoci.*]
*?Každému je líto svého mládí. *Petrovi je líto svého mládí.*

- Věta s vloženou predikací:

- Aktor vložené predikace koreferenční s aktorem hlavní predikace – oblig. *svůj* v č. i ru.

*Karel přiznal svou porážku (*jeho).* (JPa 1986)

- Aktor vložené predikace NENÍ koreferenční s aktorem hlavní predikace – může být různě víceznačné v různých typech kontextů, gram. osobách atd.

Karel doporučil asistentovi přednést svůj referát.

Pro č. a r. jsou formulována syntaktická a sémantická pravidla různé míry detailnosti

Syntax – v rámci subjektu

J. Panevová (1986): “svůj” je vyloučen v rámci subjektu v češtině:

**Svoje děti běhají po ulici.* (JPa 1986) Nominativ

jiný aktor trhání

**Trhání svých zubů ve mně vzbudilo nelibé pocity.* (JPa 1986)

?*Trhání svých zubů je dost nepříjemný úkol.*

Вырывание своих зубов - занятие весьма неприятное.

**Matku dojala péče o osud svých dětí.* (JPa 1986) jiný aktor péče

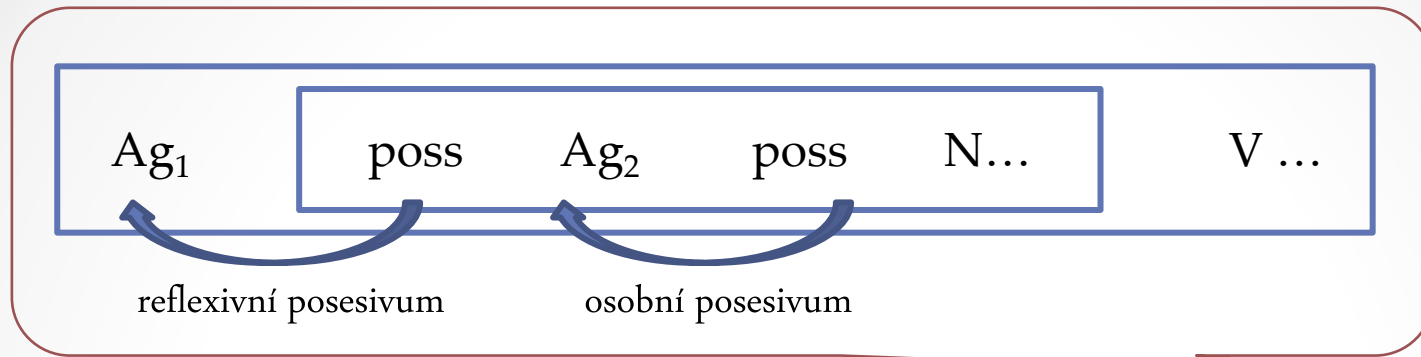
*Matku vždy velice těšila péče o (*své) děti.*

Маму всегда очень радовала забота о своих детях.

**Výchova svých dětí v penzionátě byla pro matku otřesná.* (JPa 1986)

jiný aktor výchovy

Syntax – pro češtinu, ne pro ruštinu

J. Panevová (1986)

*Jan byl znepokojen chováním **svých** dětí v **jejich** pokoji.
(*ve svém pokoji)*

ale v ruštině je možné všechno:

*Ян был недоволен поведением **своих** детей в **своей** комнате.*

*Ян был недоволен поведением **его** детей в **своей** комнате.*

*Ян был недоволен поведением **его** детей в **их** комнате.*

*Ян был недоволен поведением **своих** детей в **их** комнате.*

Sémantika – čeština

- pro č. se všude píše, že „svůj“ je sémanticky úplně vyprázdněné (srov. S. Čmejrková 2003:186)
- Dočekal (2000) – zmiňuje (na základě příkladu Trávníčka *Všimněme si našeho oslavence jako člověka*), že „nelze PosR považovat za zcela sémanticky vyprázdněný výraz. (AN – tady spíš obráceně, jako sémanticky naplněný vystupuje Pos)
- Sémantika použití „svůj“ (vs. význam výrazu „svůj“): Daneš – Hausenblas (1962) – přenáší pravidlo reflexivizace ze syntaktické roviny na sémantickou (identita se subjektem → identita s původcem / nositelem). Také J. Panevová (1986)

Dej to na své místo !

Svá vlast je každému nejmilejší

další významy *svůj* v češtině

O sémantice „svůj“ se v českých textech mluví jen okrajově:

- Fr. Trávníček (1951): speciální význam „vlastní, náležitý, příslušný, jistý“
- Fr. Daneš – K. Hausenblas (1962): „speciální transpozice“
- M. Bílý (1981) – „such sentences contain implied predications ... of very low predicative quality ... that makes „outer“ pronominalization almost impossible“
- Příruční mluvnice češtiny (1995): substandardní vyjádření
- M. Dočekal (2000): „výraz *svůj* ve spojení *své místo* není PosR, ale pouze výrazem homonymním s PosR“
- Čmejrková (2003) nabízí 3 interpretace:
 - jde o zkrácené souvětí *Dejte židli do takové pozice, aby zaujala zpět své původní místo*;
 - jde o substandardní vyjádření
 - vazba *dát něco na své místo* se ustálila a zájmeno *svůj* se tu užívá, ať je podmět jakýkoli – *Dej to na své místo* znamená totéž, co *Dej to, kam to patří*

Sémantika – ruština

сво́й₁+‘zvláštní’
 Но и здесь купят свои страсти.
 [dosl. Ale i tady jsou *svě vášně.]
 Здесь есть своя логика_{Nom.}. [То má
 svou логику.]

сво́й₁+‘odpovídající’
 Деньги будут в свое время.
 [dosl. Peníze budou ve *svůj čas.
 ALE Všechno má svůj čas.]
 Он поставил его на свое место.
 [Dal to na své místo.]

В семье его Иван был свой
 человек. [dosl. V jeho rodině
 byl Ivan *svůj člověk.]
 Свой своего издалека
 видит. [dosl. ??Svůj svého z
 dálky vidí.]
 ≈č. Svůj k světu.

сво́й₁+distributivní
 У каждого ученого есть
 своя библиотека –
 [Каждый учёный má
 *sвою/vlastní knihovnu]

≈‘vlastní’
 Своя квартира лучше, чем
 съёмная [*Svůj (=vlastní) byt je
 lepší než nájemní.]

- **пřivlastňování (moje panenka)**
- **valenční pozice (moje chování)**

Brykina (2009): tendence k sekundárním významům v kontextech, pokud je „svůj“ v rématu nebo intonačně zvýrazněn

СВОЙ₆

сво́й₁+‘typický pro X’
 (s modifikátorem)
 přidává určitost
 Он мне надоел своими
 жалобами на жизнь.
 [dosl. Už mě nudí svým
 stěžováním na život.]
 KZ→NZ, dodatečný fokus na posesora

svůj a *свой* v nominativu

- V primárním významu je vyloučené v obou jazycích
 - **Svoje děti běhají po ulici.* (Panevová)
 - **Мне не нравится своя работа.* (Paďučeva)
- V sekundárních užitích s plnou sémantikou “svůj” v nominativu je možný v obou jazycích, s tím, že v češtině je takových výskytů podstatně méně.

Но и здесь кипят свои страсти.

[dosl. *Ale i tady jsou *své vášně.*]

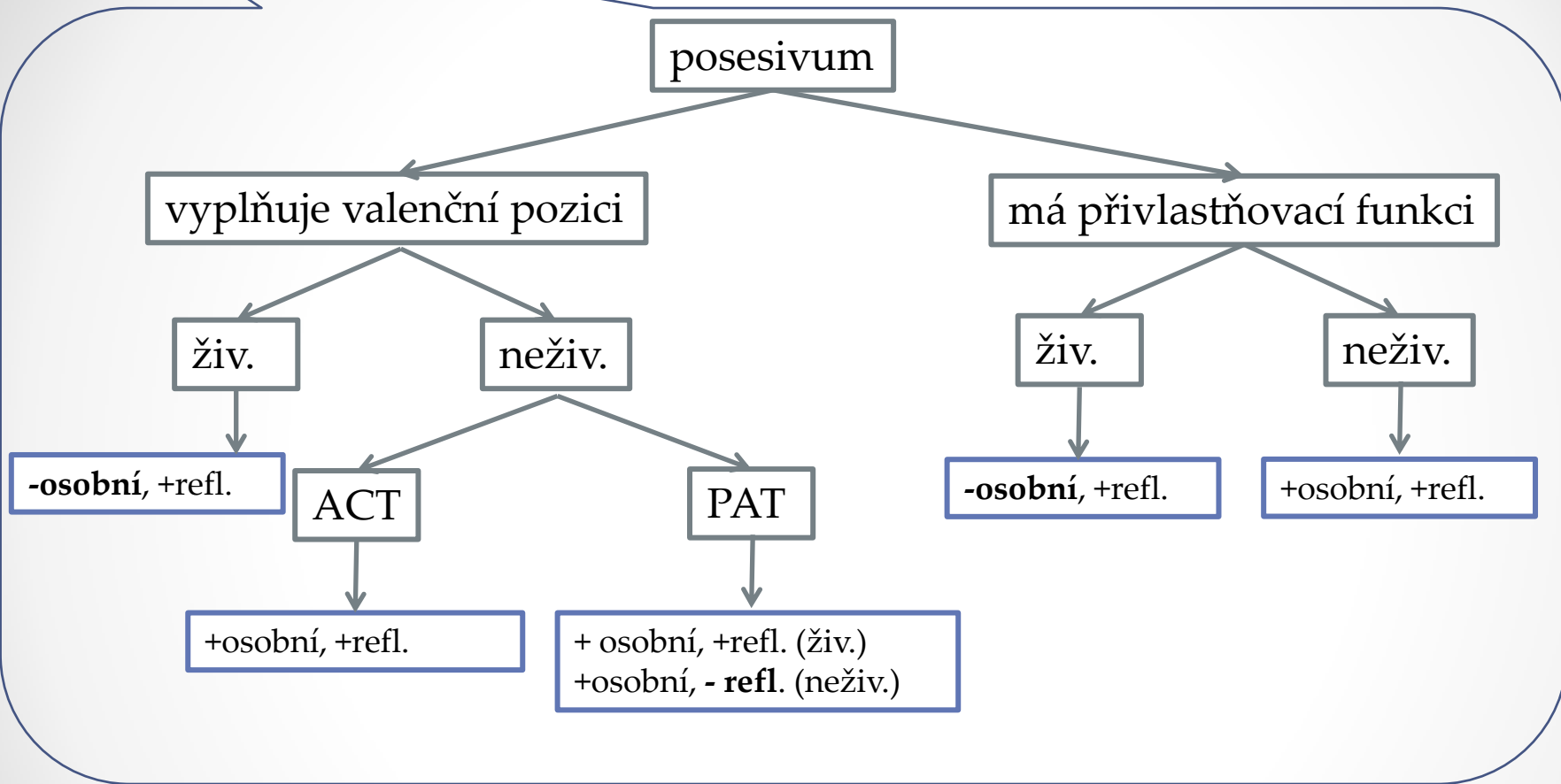
Своя квартира лучше, чем съемная.

[**Svůj (=vlastní) byt je lepší než pronajatý*].

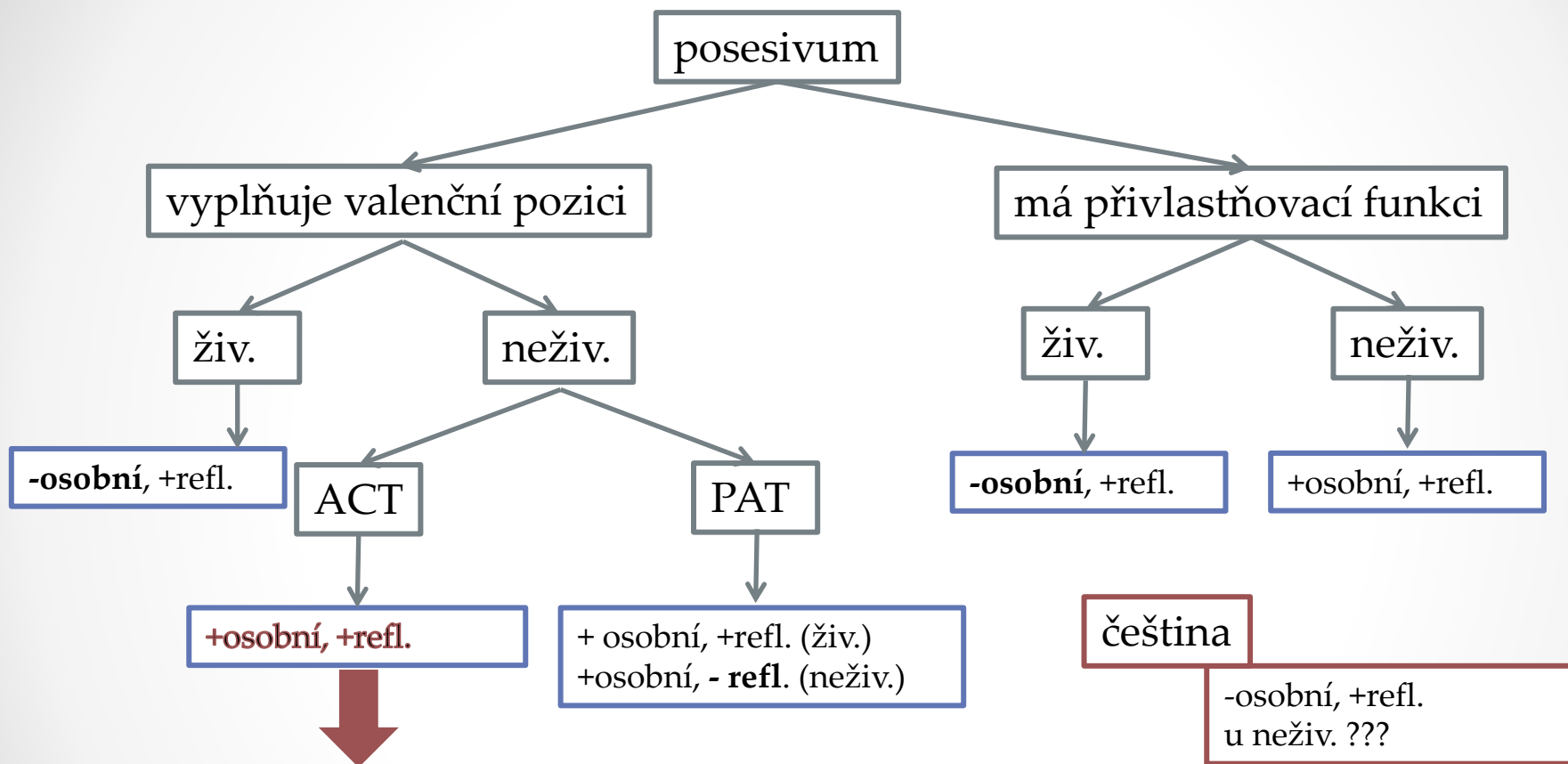
Сvá vlast je každému nejmilejší.

Faktor životnosti antecedentu

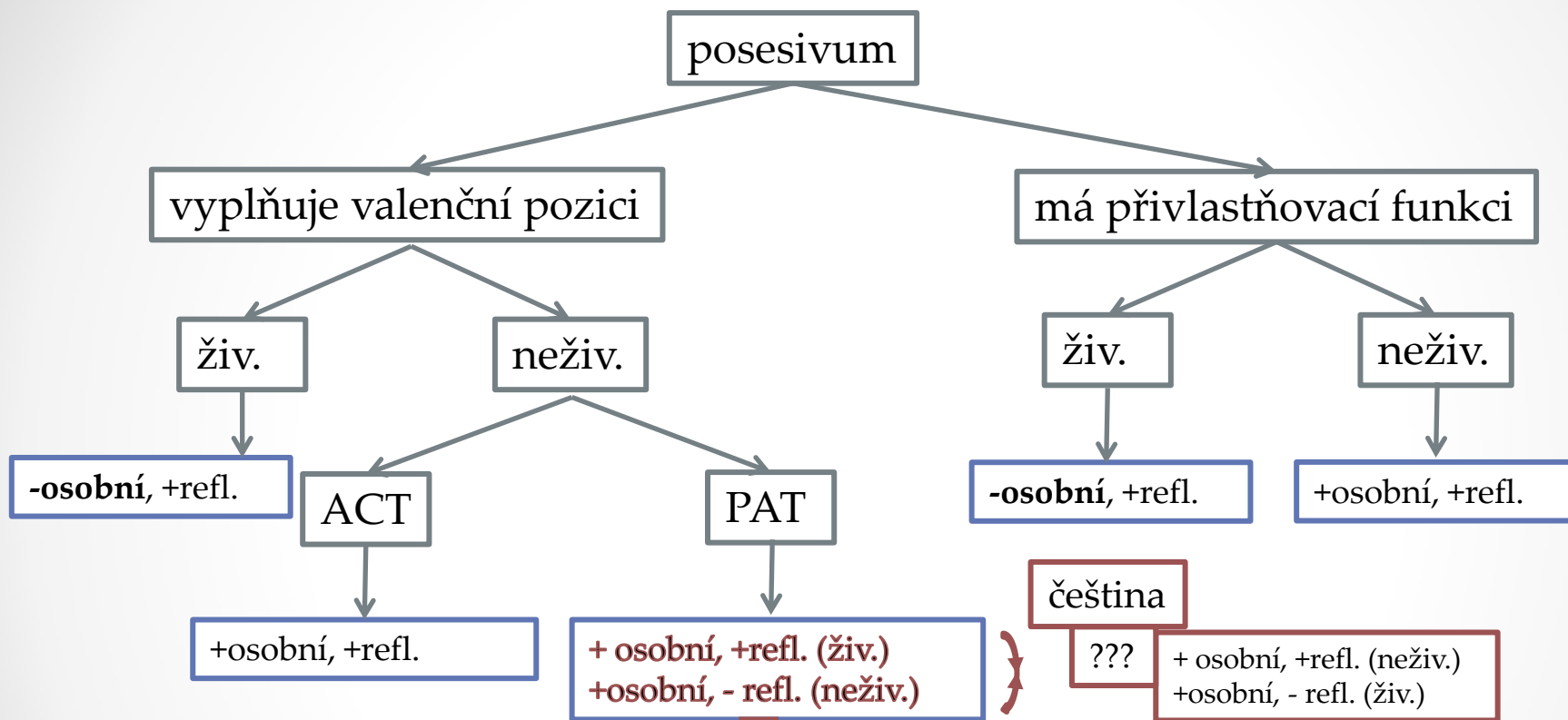
Faktor životnosti antecedentu

Это правило в его (своем) нынешнем виде применимо только в простом предложении. ≈ ч. Toto pravidlo je ve svém (?jeho) současném čtení aplikovatelné jenom pro jednoduchou větu.

Слово также в его (своем) основном употреблении безударно. ≈ ч. Výraz "se" je ve svém (?jeho) primárním významu enklitický.

Faktor životnosti antecedentu

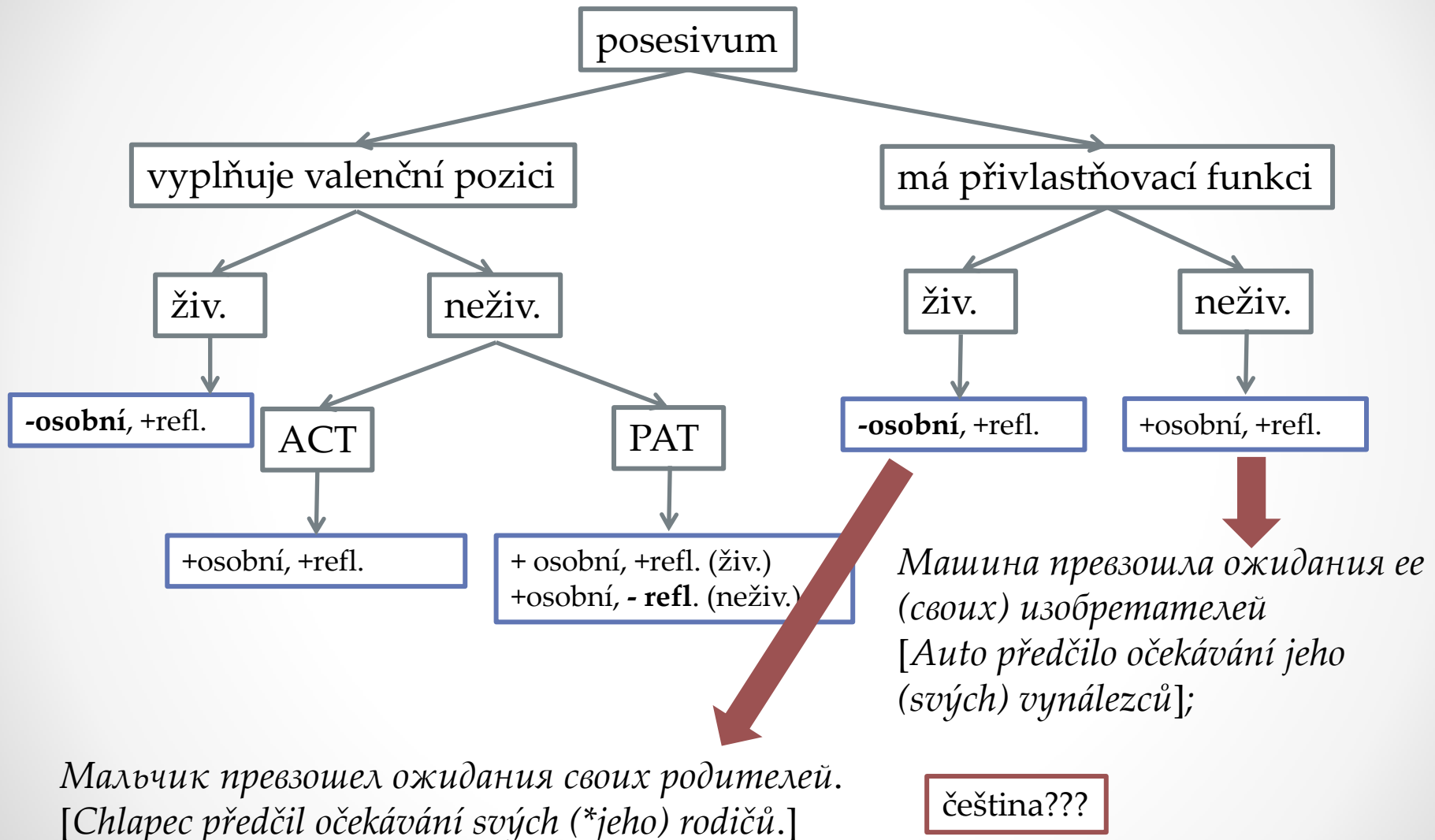

Законы расшатываются от их (*своего) нарушения ч. *Zákony trpí ?svým častým porušováním*

Для многих наш крестьянин по освобождению **своём** явился странным недоумением (Достоевский);

č. **Po svém zabití byl brzy zapomenut. ALE Pro mnohé se náš rolník stal po svém osvobození podivnou raritou / zvláštností.*

Faktor životnosti antecedentu

Pragmatika

existenční
pole mluvčího

1. a 2. osoba

osobní
posesivum
(*můj, tvůj,
náš, váš*)

3. osoba

reflexivní
posesivum
(*svůj*)

reflexivní
posesivum
(*svůj*)

osobní
posesivum
(*jeho, její, jejich*)

empatie

distance

O. Yokoyama (1980)
O. T. Yokoyama, E.
Klenin (1976)

S tím jsem se v **mém** dosavadním životě nesetkal.
Mám obavu o **moji** rodinu. **Mé** ženě...

Je to dobrá zpráva o zájmu Čechů o **svou** budoucnost.
Je to dobrá zpráva o zájmu Čechů o **jejich** budoucnost.

S. Čmejková
(1998, 2002, 2003,
2005, 2006, 2011)

Konkurence osobních a reflexivních posesiv

- konkurence [v 1. a 2. osobě] > [v 3. osobě] Čmejrková, Yokoyama, Padučevová

Она разрешила мне_i прочесть **мои**_i (?**свои**_i) стихи.

ruština

[dosl. Dovolila mi_i přednést mé_i (?své_i) básně.]

Она посоветовала мне_i отредактировать **мою**_i (?**свою**_i) статью.

[dosl. Doporučila mi_i opravit můj_i (?svůj_i) článek.]

Она разрешила ему_i прочесть **свои**_i (***его**_i) стихи.

[dosl. Dovolila mu_i přednést své_i (*jeho_i) básně.]

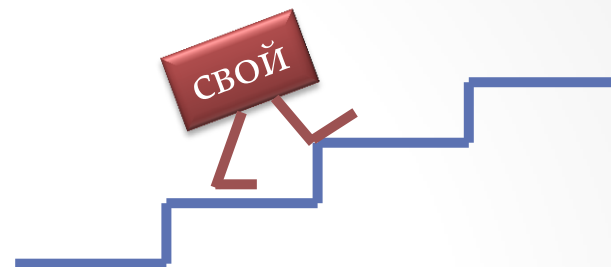
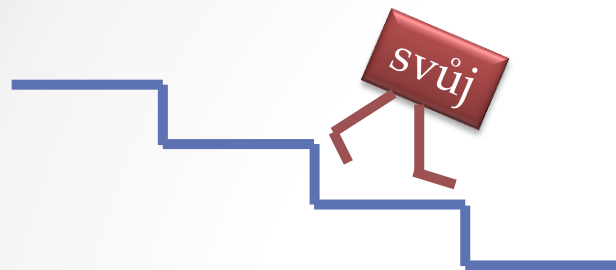
Она посоветовала ему_i отредактировать **свою**_i (***его**_i) статью.

[dosl. Doporučila mu_i opravit svůj_i (*его_i) článek.]

- pro češtinu plyne shodný závěr např. z počtu příkladů u Čmejrkové

čeština

Konkurence osobních a reflexivních posesiv 1. a 2. osoba

pro oba jazyky: konkurence [v 1. a 2. osobě] > [v 3. osobě] Čmejrková, Yokoyama, Padučevová

čeština

- „svůj“ ustupuje pod vlivem mluvené češtiny [preskrupce, purismus]
... *tak jsem se bavil s **mým** bejvalym šéfem...*
... *nakoupim si věci pro tebe i pro mě, **mý** věci nechám na ubytovně...*
↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓
V **mojí** diplomové práci se budu zabývat současnými autory.

ruština

- „свой“ volně konkuruje s „мой“ (vs. první polovina 19. stol., kdy použití “свой” s antecedenty v 1. a 2. osobě bylo značně omezené)
*Довольно!... с вами я горжусь **моим** разрывом (Грибоедов)*
↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓
V současné ruštině je přijatelnější *свой*.

Konkurence osobních a reflexivních posesiv

Padučeva (1983)

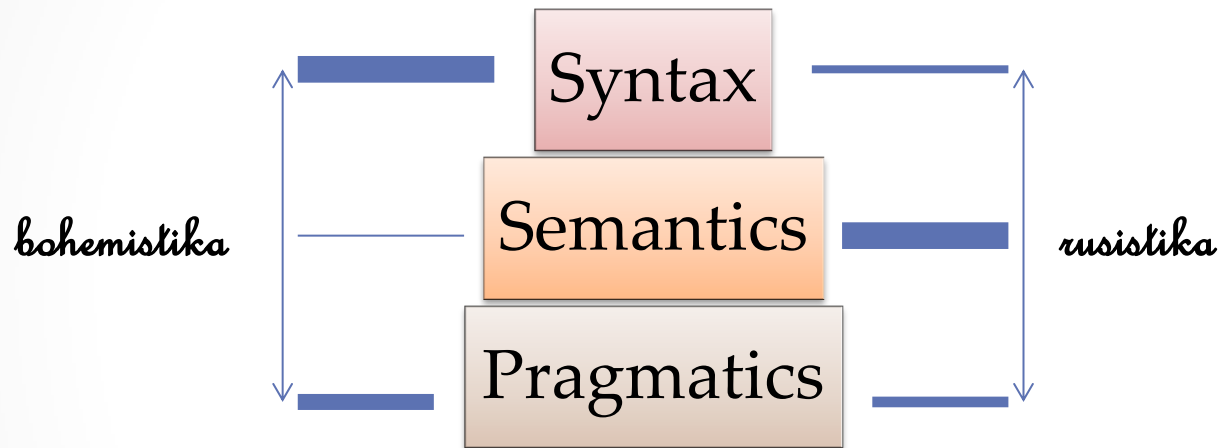
- *свой* - *наш*: kolektivní ↔ distributivní
- různé stupně denotativní závoslosti
- rozdíl mezi RFL_{poss} v různých osobách (sémantická vzdálenost k objektu: v 1. a 2. os je to sám mluvčí, 3. os. vzdálenost se zkracuje užitím reflexiva)
- **kontextová zapojenost (!)**. Денотативная зависимость ВМ от субъекта. Если антецедент не является темой (КЗ), то обязательность рефлексива очень часто снимается. Действительно, если сам субъект, от которого денотативно зависит ВМ, еще не актуализован в общем поле зрения говорящих, то эмпатия к этому лицу не может способствовать сокращению семантического расстояния от говорящего до объекта. *Он хозяин в своем доме. В его доме он хозяин.*
- Только Джон может перехитрить свою жену - многозначность, даваемая некоторыми частицами, которые присоединяются к антецеденту
- **rozdíl v určitosti (!)** в некоторых конструкциях, нр. в именной цепочке, противопоставление ВМ личному местоимению выражает различие по определенности: ВМ предполагает известность свойства слушающему, а личное - нет. (*Фердинандо с его (≠со своими) капризами*). В шведском (ссылка на Bily 1978) это различие используется для различения своего/чужого мнения
- **empatický rozdíl vzhledem k mluvčímu/adresátu** различия в эмпатии говорящего отражаются в контексте субст.-адъективной цепочки (логично, большинство прилагательных - субъективные, оценочные): *Она обнаружила важное для себя обстоятельство* (оценка обстоятельства как важного принадлежит денотату подлежащего) ↔ *Она не заметила важного для нее обстоятельства* (оценка обстоятельства как важного принадлежит говорящему). *Журнал поместил интересную для своих читателей статью.*
- Личное местоимении и ВМ могут свободно варьироваться. *Она_i попросила его_j прочесть свои_i (=ее) стихи.* Если есть различие, то только стилистическое, ВМ звучит слегка архаично.
- ...

Možnost vynechání osobních a reflexivních posesiv

- Zmiňuje se jen okrajově
- Čmejrková (2011): zmiňuje vliv angličtiny
- Brykina (2009): klasifikace sloves v ruštině, kde posesivum je sémanticky zbytečné, ale typicky se používá v primárním významu
 - část těla → pozice přímého objektu → *прищурить глаза, хмурить брови...*
 - část těla → pozice instr. → nástrojový instrumentál → *поддать коленом, трогать пальцами*

Závěry

- syntax+pragmatika (pro češtinu) vs. sémantika (pro ruštinu)

- otázka preskripce: v češtině hraje důležitou roli, mj. v tom, že to rozkolísává jazykový cit a intuici
 - pouze deskripce vs. preskripce + deskripce
- otázka idiolektů: co je a co už není gramaticky správně, se podle mluvčích často výrazně liší

Co jsme nestihli:

- detaily
- *náš – svůj*
- možnost vynechat jen okrajově (*tato firma nám vyhovuje svou pečlivostí*)
- vnější posesor
- hranice mezi frazémem a významem,
- jiná perspektiva než z hlediska reflexivních posesiv,
- translatologická literatura
- AČV, FSP (e.g. Bílý 1983)
- ...

Děkuji za pozornost!